

Gömörfalva, Szeretetfalva, Vasutasfalva, Amerikafalva és társaik

Adalékok az 1914-es orosz betörést követő harcok
során lerombolt kárpáti falvak újjáépítésére
meghirdetett országos akcióhoz -2.

ILONA JUHÁSZ L.
Gömörfalva, Szeretetfalva, Vasutasfalva, Amerikafalva and Other Villages.
Additions to the National Action Announced for Rebuilding Carpathian
Villages Destroyed in 1914 in the Fights Following the Russian Invasion

94(437.6)"1914/1915"
94(439)"1914/1915"

Keywords: World War I, Russian attack, fundraising, reconstruction

Adományok

A lapokban az adományozók számának függvényében időközönként közzétették az adománygyűjtés országos, megyei és helyi eredményeit. Mind az adományozott összeg nagysága, mind pedig az adakozók száma eléggé hullámzó volt. Az adományok között voltak filléres, 1-2 koronás, de egészen magas összegek is. A háború sújtotta megyékben megjelenő lapok általában hírt adtak az ország különböző vidékeiről az adott megyébe érkezett adományokról és adakozókról. Az *Eperjesi Lapok* a külön erre a célra indított *Nyilvános nyugtázás* c. rovatában folyamatosan közölte ezeket az információkat. Az arányok érzékeltetésére álljon itt néhány példa a lapból:

A földművelésügyi miniszter felesége, Ghillány Imréné 10 000 koronát gyűjtött és adott át személyesen Szinyei Merse István sárosi főispánnak.¹ Ugyancsak Ghillányné közvetítésével jutott el Sárosba a győri Szesz-szindikátus igazgatójának, Léderer Ágostonnak 20 000 koronás adománya.² 1915 novemberéig 94 583 korona és 92 fillért tett ki a beérkezett összeg, s az adományozók közül többek között Péterházi Steiner Mihály nagybirtokos Ógyalláról 600, valamint Singer Lipót csúzi földbirtokos és felesége 1200 koronát küldött.³ 1916 januárjáig a „Gömör Sárosért” akció 57 380 koronát eredményezett, amely összeg a gömöri járásokban az alábbi módon oszlott meg:

Ratkói járási gyűjtés	2667 K 45 f.
Nagyróczei	1074 K 31 f.
Garamvölgyi	2308 K 63 f.

-
- 1 Segélyakció. *Eperjesi Lapok*, 1915. július 25., 4. p.
 - 2 Fejedelmi adomány *Eperjesi Lapok*, 1915. augusztus 8., 2. p.
 - 3 Nyilvános nyugtázás. *Eperjesi Lapok*, 1915. november 14., 6. p.

<i>Rimaszombati</i>	2916 K 59 f.
<i>Feledi</i>	2193 K 35 f.
<i>Rozsnyói</i>	8288 K 23 f.
<i>Tornaljai</i>	1870K
<i>Rimaszombat városi</i>	1143 K 03 f.
<i>Rozsnyó városi</i>	2419 K
<i>Dobsinavárosi</i>	876 K
<i>Jolszavárosi</i>	534 K 80 f.
<i>Nagyróczevárosi</i>	258 K ⁴

1916. január 10-től május 5-ig Bujanovics Gyula sárosi főispánhoz az alábbi adományok érkeztek:

<i>Charles von Dobay adománya (Cleveland)</i>	100 K
<i>Árvavármegye alispánja által gyűjtött</i>	10.371 K 98 f.
<i>Tornaljai járásbírótság</i>	605 K 60 f.
<i>Az Udvardi járás 24 községének adománya</i>	1.200 K
<i>Kubinyi Géza Gömör és Kishont vármegyék főispánja által gyűjtött adomány</i>	53.219 K 46 f
<i>Liptó vármegye adománya</i>	4.000 K ⁵

Ugyanitt közölték a zempléni főispáni hivatalhoz beérkezett adományok listáját is:

<i>Ágó község, Bars megye</i>	15.- K
<i>Pauliczky Gusztáv, Királyhelmecc</i>	10.- K
<i>Derfínyák Béla esperes – Parnó</i>	177,51 K
<i>Rk. plébános Battyán</i>	23.-
<i>Körjegyző Szécsmező</i>	2.- K
<i>Hosszufalussy Miklós Sóstófalva</i>	109,36 K,
<i>Maróti körjegyző</i>	15,80 k
<i>Dernői körjegyző</i>	24,10 K
<i>Pelsőcz község előljárósága</i>	32,70
<i>Visk nagyközség</i>	5.- K,
<i>Bodrogközi Gazdák Tak. Jelzálog int. rt.</i>	
<i>Királyhelmecc</i>	105.- K
<i>Serke község</i>	2.- K
<i>Rimasimonyi község</i>	29,10 K
<i>Feled község</i>	2.- K ⁶

Országszerte több újságban, egyebek között a *Komáromi Lapok* szeptemberi számában is közzétett kimutatás szerint Borsod 118 000, Pest Pilis Solt Kiskun (1 százalék pótdó) ez kb. 100 000 korona, Csík 100 000, Sopron és Nyitra 60-60 000, Szatmár 40 000, Somogy (1 százalék pótdó) 32 000, Jász Nagykun Szolnok 30 000, Moson 8000, Nógrád 5000, Heves és Maros-Torda 2-2000 koronát, Gömör és Kishont várme-

4 Gömör Sárosért. *Eperjesi Lapok*, 1916. január 30., 7. p.

5 Nyugtázás. *Eperjesi Lapok*, 1916. május 21., 3. p.

6 Feldült tűzhelyeinkért! A törvényhatóságaink áldozatkészsége. *Zemplén*, 1915. szeptember 25., 1. p.

gye elvállalta egy falu felépítését s ½ százalék pótdadót szavaztak meg, Hunyad megye fenyőházakat ajánlott fel, Csanád vármegye egy elpusztított kisebb község felépítését vállalta el. A megyéken túl az ország különböző városai is megszavaztak bizonyos összegeket: Szabadka 50 000, Temesvár 25 000, Nagykikinda 5000, Pozsony 2000, Köröstarcsa 1000, Újvidék 1000, Szilágysomlyó pedig 500 koronát. Emellett a felsorolt vármegyék és városok zöme a felajánlásokon túl társadalmi gyűjtést is indított.⁷

A nyitrai templomokban Máriafalva felépítésére az alábbi összegek gyűltek össze:

A Kárpátokban építendő Máriafalvára és a háború emlékére emelendő fogadalmi templomra vasárnap – március hó 5-én gyűjtés volt a helybeli kath. templomokban. A gyűjtés eredménye a következő: 1) Az alsóvárosi plebánia két templomában begyűjt 38,32 kor. 2) A felsővárosi plebánia templomban 94 kor., 3) Mária hegyi templomban 38,32 kor. Ezen felül 4) Mária leány Congregáció gyűjtése 41,50 kor. 5) Róm kath. elemi leányiskola növendékei 100 kor. 6) A fiúiskola növendékei 82,36 kor. 7) A Patronage védenecsei 10 kor. Összesen 623,83 kor. A templomi gyűjtésnél a derék Mária leányzók buzgólkodtak sikeresen! A 630 koronára kikerekített összeg, – felerészben Máriafalvára, felerészben a Fogadalmi templomra, – rendeltetése helyére küldetett.⁸

A Losoncon megjelenő *Felsőnógrád* 1916 márciusában megjelent tudósítása szerint Nógrád vármegyében már 178 000 koronát sikerült összegyűjteni, s ezzel az összeggel a megye második helyen volt az országban, Losonc városa viszont a legelső helyen:

A kárpáti elpusztult falvak újjraépítésére alakult országos bizottság most tette közzé a gyűjtés eddigi eredményét. Ezen összeállításból látjuk, hogy Nógrádmegye 178 000 koronát gyűjtött. Ezen összeggel az ország összes megyéi közül a második helyen van. Előtte csupán Borsod megye van 300 000 koronával. Ezen örvedetes hazafias tény mellett különös büszkeséggel állapítjuk meg, hogy Losonc város maga 23 000 koronájával a legelső helyen áll a városok között. Kolozsvár, Pozsony, Pécs stb. városok aránytalanul kevesebbet gyűjtöttek, mint Losonc, annál örvedetesebb a dolog, mert Nógrádfalvára való gyűjtést lapunk kezdte meg.⁹

A kormány rövidesen bejelentette, hogy az adománygyűjtési akciókat egységesíti, s beszüntet minden további külön gyűjtést. Az érintett vármegyék ezentúl a központi kasszába voltak kötelesek továbbítani a hozzájuk küldött adományokat. A kormány ezt a döntését az országszerte született különféle kezdeményezések jobb átláthatóságával indokolta.

...minden további különleges gyűjtést beszüntet és hogy az állami hivatalos akcióba bekapcsolódó társadalmi mozgalom egységes mederben annál impozánsabban folyjon tovább, a hozzá ezentúl beérkező összegeket is az Országos Bizottságnak utalja át.

7 Törvényhatóságaink a feldúlt tűzhelyeinkért. *Komáromi Lapok*, 1915. szeptember 25., 3. p.

8 Máriafalvára és Fogadalmi templomra. *Nyitrai megyei Szemle*, 1916. március 12., 5. p

9 Gyűjtések a kárpáti falvakra. *Felsőnógrád*, 1916. március 16., 1. p.2 Alább a fordításokat és azok revideált változatait, továbbá a részfordításokat összefoglalóan *fordításnak*, a fordításban és revideálásban részt vevő szakembereket pedig *fordítóknak* nevezem.

Mint hogy Berzeviczky Albert v.b.t.t., mint a Sárosi Népsegítő Bizottság elnöke néhány nappal ezelőtt szintén közzétett egy nyilatkozatot, mely szerint a Sárosi Bizottság ezentúl kizárólag a már folyamatban lévő sárosi sorsjátékot bonyolítja le, melyet viszont az országos Bizottság támogat minden rendelkezésére álló eszközzel: ezentúl az összes, tehát a Sáros megye részére szánt adományok is kivétel nélkül... »A Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újrafelépítő Országos Bizottság« címére, a képviselőházba küldendőik.

A háborúban hajléktalanná vált felvidéki lakosság felszegélyezésére indított akció eddig már három s fél millió koronánál nagyobb összeget eredményezett. Remélhető, hogy az egységesítés folytán az Országos Bizottság tavaszig, amikor az építkezések újra megkezdődhetnek, képes lesz összegyűjteni azt a második három és félmilliót is, amelyre szükség van, hogy a háborúban elpusztított minden egyes hajlék újra felépülhessen, még pedig szebben és jobban, mint amilyen azelőtt volt.¹⁰

A Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újraépítő Országos Bizottság fennállásának első évfordulója alkalmából közzétette az addigi gyűjtések eredményét. A Komáromi Lapokban is megjelent beszámoló szerint 1916. augusztus 6-ig hét millió 349 324 K 04 fillér gyűlt össze.¹¹

A lapok 1916 végén már a kárpáti falvak felépítésére meghirdetett országos adománygyűjtési akció befejezéséről adtak hírt, mivel az újjáépítéséhez szükséges összeget, összesen hét és félmillió koronát sikerült összegyűjteni:

... és ma egy év után már oda jutottunk, hogy a segítő akció társadalmi részét is le lehet zárni.

*A magyar nemzet példátlan áldozatkészsége ismét csodát művelt. Rövid egy esztendő alatt összeadta a **hét és fél millió koronát** [kiemelés tőlem: L.J.I.], amelyre az elpusztult falvak újjáépítéséhez szükség volt. Gr. Khuen-Héderváry Károly, a Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Bizottság elnökének és hű segítőitársainak fáradhatatlan munkássága olyan eredménnyel járt, amire nincs példa sehol, egyetlen nemzet történelmében sem.*

Most már csak az építési munkálatok vannak hátra, amelyek szintén lázas sebességgel közelednek a befejezéshez. A kormány és társadalom áldozatkészsége a legrövidebb idő alatt megteremt a Kárpátokban az új életet és hatalmas fejlődésnek indítja a háború előtt elhagyott, rendezetlen felvidéki falvakat. Mikor e sorokat írjuk, a kormány tagjai és a kárpáti akció társadalmi vezetői az elpusztított vidékeket járják, hogy személyes tapasztalataik alapján adhassanak irányt annak a munkának, amely a társadalom áldozatkészségéből egybegyűlt milliókból új hajlékot teremt a mindenükből kifosztott felvidékieknek.¹²

A magánszemélyek által adományozott pénzüsszegek közül külön említést érdemel Kovács Gyula, Hajdú vármegye volt alispánja, aki 50 ezer koronát adományozott a sárosi falvak fölépítésére. Levelében egyebek között az alábbi sorokat írta az akció szervezőinek: „Öreg ember vagyok, nem vehetek részt a világháborúban és fegyverrel a nemzet küzdelmében, azzal kívánom ezt tehát megváltani, hogy vagyonomból 50 ezer koronát hagyományozok a sárosi kárpáti falvak felépítéséhez.”¹³

10 A feldúlt tűzhelyeinkért folyó akciók egységesítése. *Eperjesi Lapok*, 1915. december 19., 7. p.

11 A kárpáti akció eddigi eredménye. *Komáromi Lapok*, 1916. szeptember 2., 5. p.

12 Miniszterjárás Újhelyen. A kárpáti akció befejezése. *Zemplén*, 1916. augusztus 23., 1. p.

13 Sárosi kárpáti faluk ünnepélyes átadása. *Kassai Hírlap*, 1917. július 22., 2–3. p.

Az *Eperjesi Lapok*ban egy hosszabb cikkben külön is méltatták az árvaik adománygyűjtési akcióját a sárosiak részére, kiemelve, hogy bár Magyarország egyik legszegényebb megyéjéről van szó, ennek ellenére a gazdagabb megyékhez viszonyítva arányában jóval nagyobb összeget, 15 000 koronát gyűjtött. A cikket az *Árva- és Szeretefalvai Hírlap* is közölte.¹⁴

Természetbeni adományok

A pénzbeli támogatáson túl természetbeni adományokat is gyűjtöttek a károsultaknak, mint például különféle szükségleti cikkeket, elsősorban berendezési és használati tárgyakat, ruházatot, valamint élelmiszereket. Az újjáépítési munkálatokba azoknak a környező településeknek lakói is bekapcsolódtak, amelyeket nem érintett közvetlenül a háború, s lehetőségeikhez mérten adományokkal vagy ritkábban szállással is segítettek az arra rászorulókat.

A természetbeni adományok elsősorban a környező megyékből érkeztek. A szállítási költségek miatt az ország távolabbi pontjairól aránylag ritkán ajánlottak fel természetbeni adományt, inkább pénzbeli támogatást küldtek. A ritka kivételekhez tartozott például a Bajáról érkezett felajánlás:

A háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Országos Bizottsághoz Goldschmith Zsigmondné bajai lisztkereskedő felajánlotta, hogy örömmel segítené a háború felvidéki károsultjait természetbeni adományokkal. A hazafias gondolkodású asszony 40-50 csomagot szándékozik felajánlani, minden csomag körülbelül 5 kg. súlyú lenne és lisztet, búzadarát, tarhonyát, babot, cukrot tartalmazna. Remélhető, hogy a felebaráti szeretetnek ez a megható példája számos követőre fog találni. Az országos bizottság felkéri azokat, akik e szép példát követni akarják, a zemplénmegyei károsultaknak szánt adományokat nagybesenyői dr. Besseney Zénó tb. főjegyző címére Homonnára, a sárosmegyeieknek szánt adományokat pedig Szepesházy Imre orsz. képviselő címére Felsővízközre szíveskedjék irányítani, hogy az élelmiszerek közvetlenül és gyorsabban juthassanak rendeltetési helyükre.¹⁵

A károsult vármegyék főispánjai külön felhívással fordultak megyéjük háború által nem érintett településeinek lakosságához, arra kérve őket, hogy az adományok mellett vegyenek részt az újjáépítési munkálatokban is, mivel az állatok, szerszámok és más eszközök hiányán túl a munkaerőhiány is késleltette az építkezést. Előfordult, hogy szinte jelentéktelennek tűnő szerszámok hiánya okozott gondot, s hátráltatta az építkezést. A zempléni főispán felhívásában például lószerszámokat is kért a lakoságtól:

Az orosz betörés folytán legrosszabb helyzetbe jutott felvidéki járásaink lakosságának felsegélyezése s a helyreállítási munkálatok lehető előmozdítása céljából a földművelésügyi kormány kezdő kiegészítő intézkedésül a szükséges élelmiszerek és építkezési anyagok

14 *Árva-Sárosért. Árva- és Szeretefalvai Hírlap*, 1915. szeptember 15., 2–3. p. A cikket lásd a Mellékletben!

15 *Feldúlt tűzhelyeinkért! Eperjesi Lapok*, 1915. október 31., 7. p.

szállítása végett 20 pár lovat bocsátott a törvényhatóság rendelkezésére (...) Azonban a lószerszámok beszerzése leküzdhetetlen akadályokba ütközik, mert sem a megkívántott bört nem lehet beszerezni, sem szíjgyártó munkásokat nem lehet kapni, miután ezek leginkább hadba vonultak s ezen okok folytán a szíjgyártó üzemek általában szünetelnek, vagy csak kisebb javító munkákkal foglalkoznak.

Hogy a kormány által megkezdett munkálatok céljukat érhessék, az annyit szenvedett hazafias érzésű ruthén népünk felsegélyezése érdekében azon kéréssel fordulok a vármegye tisztelt közönségéhez, különösen birtokosaikhoz, hogy akinek felesleges vagy nélkülözhető lószerszámai lennének, szíveskednék azt a hazafias cél szolgálatába felajánlani, s akik ezt csak a szerszám árának megfizetése ellenében tehetnék, egyszersmind a szerszámok méltányos árát közölni...¹⁶

Az alábbi levél tanúsága szerint a felhívás nem maradt eredménytelen:

Igen tisztelt Szerkesztőség!

Méltóságos Dókus Gyula alispán úr a következő szekérrészeket ajándékozta a hadműveletek által sújtott felső-zempléni községek lakosságának: 1072 jármot, 155 kereket, 72 vastengelyt, 13 vastengelyt ászokkal, 25 fatengelyt ászokkal, 53 szekérdalt, 162 kerékráfort, 105 saroglyát és azonkívül 3 igás kocsit.

Amidőn ezen nagylelkű és rendkívül praktikus adományért ez úton van szerencsém az érdekelt lakosság nevében is leghálásabb köszönetemet kifejezni, egyúttal azon reményemnek adok kifejezést, hogy ezen jó példa buzdítólag fog hatni a vármegye birtokosai hasonló adományokkal fognak ezen sokat szenvedett és nagy nyomorúságban lévő vidék segítségére sietni.

Nap nap mellett meghatottan tapasztaljuk az ország minden részéből megnyilvánuló meleg érdeklődés és segítségre sietés számos jelét. Lehetetlen, hogy éppen a mi vármegyénk haladjon el rideg kebellet az övéit ért bajok felett...

Dr. Bessenyei Zénó, tb. főjegyző¹⁷

Rendezvények adománygyűjtés céljával

Adománygyűjtés céljából országszerte különféle rendezvényeket is szerveztek, mint pl. kiállításokat, ismeretterjesztő előadásokat stb. A Pöstényi Újság például a pozsonyi színház művészeinek előadásáról tájékoztatta olvasóit:

Kabaré a kárpáti falvak újjáépítése javára.

Beleznay Margit, a pozsonyi színtársulat kitűnő primadonnája több művésztársával egyetemben szombaton és vasárnap kabaréestélyt rendez a színházban igen változatos, decens műsorral. A szereplők közt van Falus Imre a vágújhelyiek kedvenc művésze, aki több magánszámmal szerepel. A bevétel egy részét a társulat a kárpáti falvak újjáépítésére fordítja.¹⁸

16 A felsőjárások segítése. A főispán kérelme a közönséghez. Zemplén, 1915. június 19., 1. p.

17 A feldúlt tűzhelyekért. Zemplén, 1915. augusztus 25., 1. p.

18 Pöstényi Újság – Pöstényer Zeitung, 1915. augusztus 30., 3. p.

Több helyen a katonák is rendeztek műsoros esteket, mint például a trencsényi 15. gyalogezred lábadozó osztaga Zayugrócon.¹⁹ Trencsénben a tanítói internátus növendékei két alkalommal is előadták a játékonysági előadásra betanult műsorukat. Az egyiket a városi, a másikat pedig a vidéki közönség részére, a tiszta jövedelem 343 korona 80 fillér volt.²⁰ A lévai Leányképzőkör karácsony előtt rendezett előadásáról egyebek között az alábbi sorokat közölte a sajtó:

Megindult az ügyben már Léván is a szép mozgalom. A nagyobb keretekben mozgó játékonycélú mozgalmat a lévai Erzsébet Filléregylet Leányképzőköre indította meg szép erkölcsi és anyagi sikerrel. December hó 21-én este egy szépen sikerült felolvasó estélyt rendeztek, amelynek dicséretét zengjük sorainkban. Mindjárt a bevezető zeneszám lebilincselő volt, gyakorlott kezek csalták ki a zongorából az édesen zengő hangokat (...) A szereplők pompás alakítása már magában véve megérdemelte volna az estélyen való megjelenést, sok ilyen élvezetes estét szerezzen az Erzsébet Filléregylet és sok ilyen hasznosat a kárpáti falvak felépítése érdekében. De úgy halljuk, hasznos is volt, mert 300,- kor...²¹

Jelentős összegű adományt sikerült összegyűjteni egyebek között az aranyosmaróti különböző fokú oktatási intézményekben tartott a Kárpáti-ünnepélyeken, a legnagyobb adomány a főgimnázium rendezvényén folyt be, összesen 1035 korona 46 fillér,²² s még hosszan folytathatnánk a példák felsorolását az ország különböző pontjairól.

Sorsjegyek kibocsátása

Több helyen sorsjegyek kibocsátásával próbáltak adományokat gyűjteni. Berzeviczy Alberttól, a háború sújtotta Sáros vármegye parlamenti képviselőjétől származott a nagyszabású *Sárosi művészeti sorsjáték* ötlete, aki azzal a kéréssel fordult a magyar képzőművészekhez, járuljanak hozzá egy-egy alkotásukkal ennek megvalósításához. A sorsjátékra rövidesen 800 „nyereménytárgy” gyűlt össze, amelyeket a Szépművészeti Múzeumban állítottak ki, s a megnyitóra 1915. október 16-án került sor. Az 5 korona értékű sorsjegyeket, amelyekkel a képzőművészeti alkotások valamelyikét meg lehetett nyerni, az ország egész területén árusították.²³ A kiállítás ünnepélyes megnyitója alkalmából Berzeviczy Albert a kiállítás létrehozóinak és a művészek tiszteletére az Országos Kaszinóban vacsorát is adott. „A vacsorán, mely a késő éjjeli órákig elnyúlt, jelen voltak: Szinyei Merse Pál, Szinyei Merse István, Róna József, Bruck Miksa, Baán Ahilles, Dobay István, Fábry Géza, Görgy István, Horvay János, Jendrássik Jenő, Kézdi Kovács László, báró Kohner Adolf, Kónyi Húgó, Koós István, Liphay Béla, Lesskó János, Petrovics Elek, Szlányi Lajos, Zala György és Zsembery István.”²⁴

19 Kárpáti falvakért. *Vágvölgyi Lap*, 1915. november 14., 3. p.

20 *Vágvölgyi Lap*, 1915. november 28., 2. p.

21 Épülnek a kárpáti oroszdúlta falvak. *Lévai Őrálló*, 1915. december 23., 3. p.

22 Kárpáti ünnepélyek *Lévai Őrálló*, 1916. május 11., 4. p.

23 Sárosi művészeti sorsjáték. *Eperjesi Lapok*, 1915. október 26., 3. p.

24 Sárosi vacsora. *Eperjesi Lapok*, 1915. október 24., 6. p.

Más háború sújtotta megyék megsegítésére is szerveztek sorsjátékokat, a zempléni például több mint 10 000 korona bevételt eredményezett:

...Sorsolási akciónk legszebb mozzanata szombaton játszódott le egy látogatás keretében, amelyet a Nőegylet elnöke és alelnöke – Ambrózy Nándorné és Hornyay Béláné – a főispánnál tett, hogy a jótékonyági mozgalom fényes eredményét tízezer koronát Zemplénnvármegye északi részének újjáépítési alapjához a kezébe letegyenek...

Az elszámolást a Nőegylet elnöke, Isépy Zoltán ellenőr és Kantha Józsefné számvizsgáló biz. tag jelenlétében Moldoványi Géza pénztárnok terjesztett elő a vármegyeházán vasárnap. És pedig az eredmény 10.500 kor. 98 fillér. Kiadás (nagy részt a sorsjegyek nyomtatására) 452 kor 24 fillér, a tiszta jövedelem tehát 10.018 kor. 74 fillér. Ebből 10.000 korona átadatott a főispán úrnak, 18 kor. 74 fillér pedig a Péter Pál napi országos Vörös Kereszt alaphoz csatolatik...²⁵

Kárpát-ünnepélyek

Az oroszok kiűzése Magyarországról fontos eleme lett a háborús propagandának. Az oroszok fölött aratott győzelemmel egyebek mellett ki lehetett hangsúlyozni a magyar katonák vitézségét, hősiességét s a magyar hadsereg jelentőségét. Annak érdekében, hogy a háborús propaganda és a hazafias nevelés az oktatási intézményekben megfelelő szerepet kaphasson, s a diákok is kivegyék részüket az adományozásból és adománygyűjtésből, a kultuszminiszter rendeletet hozott, hogy 1916. május elsején minden oktatási intézményben ún. *Kárpát-ünnepélyeket* rendezzenek az oroszok felett aratott győzelem emlékére, s ezeken hangozzék a *Himnusz* és a *Szózat* is.

A közoktatásügyi miniszter Magyarország iskoláinak igazgatóságaihoz rendeletet küldött, amely emlékeztet a Kárpátokban lezajlott világtörténelmi jelentőségű harcokra és a következőket rendeli el: (...) a tanulóifjúságban a haza földje és ezúttal különösen a Kárpátok iránti szeretet és hálaérzet ápolására kívánok alkalmat nyújtani lelkes tanítóinknak és tanárainknak, amidőn elrendelem, hogy folyó évi május hó elsején délelőtt 10 órakor az összes elemi és ismétlő népiskolákban és középiskolákban a Kárpátok nagy, a most dúló világháborúban igazolást nyert jelentőségének méltatása érdekében a tanulóifjúság számára ünnepély tartassék. Megengedem, hogy ez alkalommal az ünnepély után a tanuló ifjúság a résztvevő közönség tetteiben nyilvánuló áldozatkész hazaszeregetének kifejezésére a Kárpátoknak hazánk védelmében elpusztult falvai javára gyűjtés rendeztessék. A rendelet intézkedik, hogy az ünnepély műsorában a Himnusz és Szózatot foglalják be s az ünnepségre a hatóságokat és a közönséget hívják meg. A gyűjtést az elemi iskolákban a tanító és iskolaszéki, más intézetekben az igazgató elnökletével bizottság végzi. A tanítás az ünnepség napján tíz óráig megtartandó.²⁶

Néhány példa annak szemléltetésére, milyen programja volt ezeknek az ünnepélyeknek:

²⁵ Tízezer korona jutott a zempléni elpusztult falvak újjáépítésére. A zempléni sorsolás elszámolása. *Zemplén*, 1916. június 28., 2. p.

²⁶ Kárpátünnep az iskolákban. *Honti Lapok*, 1916. március 18., 3. p.

A lévai állami tanítóképzőben e hó 1-én szép ünnepélyt rendezett az ifjúság. Az ünnepély műsora a következő volt:

1. Himnusz, ifj. énekkar
2. A „Kárpátok közt” Köveskuti Jenő. Szavalta Simándi Béla 3 éves
3. Ünnepi beszéd, mondta Köveskuti Jenő igazgató
4. „Huber: Nemzetizászló” - ifj. énekkar
5. „A Kárpát” Írta: Köveskuti Jenő. Szavalta Kleiszner Gyula 4 éves
6. Szózat. Ifj. énekkar

Kárpáti ünnepély volt még a gimnáziumban is. Az ünnepély szónoka Surányi Gyula tanár volt. A lévai ref. egyház Kárpát-ünnepélyét e hó 7-én vasárnap d. e. isteni tisztelet után fogja tartani.²⁷

A Rozsnyón megvalósult egyik rendezvény részletes programja:

...Ev[angélikus]. főgimnáziumunk is ünnepelt. Koppányi Béla főig. tanár méltatta a kárpáti ünnep nagyságát, a Kárpátok fontosságát nemzeti küzdelmünkben.

A kath főgimnázium a következő műsorról ünnepelte meg ezt a napot:

1. Ünnepi beszéd. Mondotta Kiss Kolos Jenő főgimn. igazgató
2. „Az utsaloki szorosban” Előadta: a papnövendékek énekckara.
3. „Kerekes Márton”. Írta: Győri F., az intézet volt tanulója. Szavalta: Szöllős I. VI. o. t.
4. Magyar nóták. Előadta a kis zenekar
5. Lovassy-Buday: „Hurrá fiúk!” Zenekísérettel dalolta: Wisky Ödön VII. o. t.
6. Kiss: „Katonatörténet” . Szavalta: Fejes János IV. o. t.
7. Prinz Eugén marsch. Játszotta: az intézet kis zenekara.

Az ünnepély kimagasló pontját az ünnepi beszéd képezte, melyet Kiss Kolos Jenő főgimnáziumi igazgató a tőle megszokott quentiával, elejétől végig a legnagyobb figyelem és tetszés megnyilvánítások között tartott.

Az ev. polgári leányiskolában az igazgatónő Bartholomaidesz Adél méltatta szép szavakkal azon eseményeket, melyek a Kárpátokban lejátszódtak.

...Az összes többi intézetek is a hazafias érzület melegével ünnepelték meg e napot.²⁸

Természetesen ezek az ünnepélyek jelentős teret kaptak a sajtóban a beharangozástól a rendezvényről szóló részletes beszámolóig. Sokszor közölték az ezeken elhangzott hazafias beszédeket, illetve az amatőr versírók erre az alkalomra írt költeményeit is. A korabeli gyakorlatnak megfelelően a Breznóbányán rendezett ünnepélyre szóló meghívó is nagy párosszal írt bevezető sorokkal jelent meg a *Garamvidékében*, ezen a rendezvényen is elhangzott külön erre az alkalomra írt vers. Figyelemre méltó, hogy a magyar mellett a német himnusz is szerepelt az énekkar repertoárjában:

Ünnepre szólít a múltnak emléke. A Kárpátok zöldelő bércének fegyverben küzdő hős fiainak magasztalására. Hogy megoltalmazták édes hazánkat az orosz hadaknak romboló dúlásától. Mindnyájan örömmel emlékezünk az 1915. esztendő virágos májusára. Amikor kivirult győzelmeknek fakadó rügyeket hajtó csodaszép fája. És megkezdődött dicső seregeink ellenállhatatlan sikerdús előrenyomulása. Ennek a diadalmas májusnak évfordulóját ünneplik május 1-én Magyarország összes tanintézeteiben. Városunkban is

27 Kárpáti-ünnepély. *Lévai Őrálló*, 1916. május 4., 4. p.

28 Kárpátok napja. *Rozsnyói Híradó*, 1916. május 7., 1–2. p

megnyílnak az iskolák kapui e napon a múltak emlékének áldozni kész hazafias közönség áradata előtt.

Legyünk együtt és egyek hát szívben-lélekben magyarságunk várainak szentelt csarnokaiban ez ünnepen, s míg keblünkben áhítattal borulunk le megsegítő Istenünk kegyelmes színe előtt, hullassuk részvétellel filléreinket is a Kárpátok völgyeiben feldúlt falvak felépítésének lehetővé tételére az adakozások nyitva álló urnájába.

Az ünneplés sorrendje:

Május 1-én (hétfőn) d.e. 10 órakor (az új időszámítás szerint) nyilvános ünnepély az áll. elemi iskolában a következő műsorral:

1. Himnusz

2.A napot méltatja Gembiczky Béla igazgató-tanító.

3. Szózat

Az elemi iskola ünnepély ezután fél 11 órakor nyilvános ünnepély az áll. polgári iskolában a következő műsorral:

1. Prológ. Írta Tuba Károly, elmondja Gajdosik Mária III. o. t.

2. Szózat

3. Kárpáti emlékek. Írta Bartók Lajos, szavalja Neufeld László IV. o. t.

4. Rajna öre. Énekli az ifj. vegyeskar

5. Ünnepi beszédet mond Rákossy Zoltán tanár

6. Révfy G.: Légy hű a hazádhoz. Énekli az ifj. vegyeskar

7. A magyar föld varázsa. Írta: Rákossy Zoltán. Szavalja: Vargha Gizella IV. o. t.

8. Himnusz

A nagy közönséget mindkét ünnepélyre szíves örömmel várják s a Kárpátok feldúlt tűzhelyei javára az ünnepélyen lefizetendő önkéntes adományokat hazafias köszönettel fogadják.²⁹

Hont megye valamennyi iskolájában is megtartották a Kárpát-ünnepélyeket. Az Egegen rendezett ünnepélyen Walter György helyi tanító A Kárpátok című alkalmi hazafias versét az egyik diák szavalta el:

Hazánk védbástyája
Ti kedves Kárpátok...
Szeretettel gondol
Minden magyar rátok...
Szűz hava fehérén
Nyílnak piros rózsák...
Visszhangozzák neved:
Erdő, mező, rónák.

Harci zajtól vala
Hangos orom és völgy,
De Te rendületlen
Álltál, mint nemes tölgy.
S leráztad magadról
Vad ellenségeinket...
Védő karjaiddal
Átölelve minket.

²⁹ Garamvidék, 1916. április 30., 1. p.

Harcolj csak tovább is
 Velünk kedves Hegyünk,
 Tartsd távol az ellent,
 Hogy rabok ne legyünk.
 S a drága magyar vér
 Ne hulljék hiába,
 S magyar Ég tekintsen
 – Másik ezer évig
 – Kárpát koszorúzta
 Szeretett hazánkra.³⁰

Amint az már a fentiekből is kitűnik, a helyi műkedvelők alkalmi versei aránylag sok helyen képezték a *Kárpáti ünnepélyek* műsorát. A tanítókon kívül közéleti személyiségek, tisztviselők is írtak ilyeneket, mint például Hont megye főispánja, akinek *Ima* című költeménye az ipolysági vármegeyházán rendezett ünnepélyen hangzott el. A rendezvényről megjelent tudósítás szerint „a karzaton helyet foglaltak a helybéli hadikórházban ápolat sebesült és beteg katonák, kik közül nem egy részt vett azokban a harcokban, melyek a Kárpátok bércein megtörték az ellenséget”. Más lapok tanúsága szerint a kórházakban ápolat, azonban járóképes sebesült katonák részvétele a helyi iskolai ünnepélyeken általános volt.³¹

A szelmciek által rendezett *Kárpáti-napról* az *Ung* c. lap közölt részletes beszámolót:

A derék nagy- és kisszelmciek, akiknek páratlan áldozatkésztségét már számos jótékony célú gyűjtés alkalmával állott módunkban kiemelhetni a május 1-én megtartott Kárpáti-nap alkalmából ismételtén fényes bizonyítékát adták annak, hogy lelkükben a hazaszeretet és a hazáért szenvedő hős katonák iránt érzett részvét, az áldozatkészséggel szorosán egybe van forrva. A szóbanforgó emlékünnepe alkalmából, amelynek fényes eredményéért Sallay Gyula ref. lelkeszen, mint az állami iskola gondnoksági elnökén kívül, Leudár László áll. tanítót illeti meg az elismerés. Nagyszelmc és Kisszelmc hazafias lakossága a Kárpátokban elpusztult falvak felépítésére 481 K 55 f-t adakozott, amely összegben özv. Pribék Józsefné egymaga 300 korona adománnyal szerepel.

Amidőn ezt a tényt leszögezzük, egyben mély elismeréssel adózunk özv. Pribék Józsefnének ama hazafias áldozatkészségéért is, amellyel a Kárpátokban elpusztított falvakra juttatott 300 K adományt ugyanezen alkalommal még 400 K-val egészítette ki, hogy abból 200 k-val a háborúban megvakult, 200 K-val pedig a háború következtében tudóvszbe esett hős katonáink szenvedésének enyhítésére szolgáló alapokat gazdagítsa. A 481 K 55 f adományt a nagyszelmceni áll. elemi népiskola május hó 2-án a háborúban feldúlt tűzhelyeket felépítendő országos bizottság címére továbbította, a 400 K adományt pedig Ung vármegye kir. tanfelügyelője május hó 9-én a Néptanítók Lapja útján juttatta rendeltetési helyére.³²

30 Kárpátok ünnepe Egegen. *Honti Lapok*, 1916. május 13., 2. p.

31 A Kárpátok ünnepe. *Honti Lapok*, 1916. május 6., 5. p.

32 A nagyszelmciek áldozatkészsege. *Ung*, 1915. május 21., 3. p.

A lakosság kártérítésének kérdése

A *Zemplén* c. lap 1916. augusztusi számában jelent meg a hír, mely szerint az orosz invázió és az azt követő harcok következtében nincstelenné vált lakosság kártérítést várt a kormánytól elpusztult javaiért. Miután tudomást szereztek róla, hogy az állami tisztviselők kártalanítása folyamatban volt, mások viszont semmit sem kaptak, küldöttséget akartak indítani a miniszterelnökhöz azzal a kéréssel, hogy a többi károsultnak is utaljon ki államsegélyeket.

A nép kártalanítása. Deputáció a kormányhoz.

Több mint egy esztendő múlt el már azóta, hogy vitéz fiaink kiverték otthonunkból a kíméletlenül pusztító ellenséget és elhagyott otthonaikba visszatérhettek a menekültek. A régi barátságos otthon helyén azonban legtöbbször csak összedőlt falakat, földig rombolt házakat, felismerhetetlenségig összepiszkolt és elpusztított bútorokat találtak.

Alig tértünk vissza elhagyott otthonainkba autók száguldoztak az oroszúlta helységeken, megjelentek a különböző bizottságok kiküldött képviselői, felbecsülték a kárt – egyes helyeken többször is – és biztatták a népet – mert, úgy mondták – az állam nem hagyhatja el mostohán azokat, akik a haza érdekében áldozták fel vagyonukat.

Az oroszúlta községek tönkrement lakói erősen bíznak az állam segítségében. Türelemmel, panaszos zokszó nélkül, szerényen várják az államsegély kiutalását. Az állami tisztviselők már megérték a várva-várt örömet. Úgy Zemplénum megyében mint Sárosvármegyében és a többi érdekelt vidéken osztják ki a becslések alapján a kártalanítást. A tisztviselők kárát teljes egészében megtérítették. – És mi csak örülni tudunk, amikor a háborús drágasággal keservesen küzdő hivatalnokok kezeiben az ezresek és a százasokat látjuk. Ám a polgárok is nehezen várják a kártalanítást, hiszen nem csekély azoknak a száma, akiknek nemcsak a lakásuk, hanem mindenük megsemmisült.

A károsultak biztosra veszik, hogy az állam kártérítést ad nekik az elpusztult vagyonukért, egyeseknek azonban már most is szüksége volna a segílyre és ezért értesüléseink szerint a homonnai, mezőlaborci és sztropkói polgárok küldöttsége rövidesen felkeresi a miniszterelnököt és megkéri, hogy az állami tisztségviselőkn kívül a lehetőség szerint minél rövidebb idő alatt utalják ki a segílyt a magántisztviselőknak, tanítóknak, lelkeseknek és a népnek.³³

Az idézett lap következő számában *Háború után kártalanítják a felvidékieket. Nincs semmi célja a deputációzásnak* címmel megjelent hírből egyértelműen kiderül, hogy a lakosság kártalanításáról szó sem lehetett, csupán a háború befejezését követően számíhattak rá:

... A homonnai, mezőlaborci és sztropkói járások polgárságának mozgalma tévedésen alapul, mert semmi sérelem nem érte őket. Mindössze annyi történt, hogy a kormány a háború okozta drágaságot erősen megsínyló tisztviselők közül azokat, akik az orosz invázió alkalmával még külön is károsultak anyagilag, segélyben részesítette, hogy a megélhetés követelte legszükségesebbeket beszerezhessek. Kártalanításukról még szó sincsen és nem is lehet szó, amíg a háború tart. Háború után nyomban megkezdji a kormány az oroszok által okozott károk megtérítését és ekkor a polgári lakosság éppen úgy részesül majd kártalaní-

³³ *Zemplén*, 1916. augusztus 2., 2. p.

tásban, mint a tisztviselők. Nincs tehát semmi értelme annak, hogy a felső járások lakossága deputációban járuljon a kormány elé, mert most szó sem lehet kártalanításról, háború után pedig minden deputációzás nélkül is megkapják a kártalanítást.

A fenti nyilatkozat azt hisszük, meg fogja nyugtatni a most békétlenkedő felső járásbelieket. A kormány teljes tudatában van azoknak a nagyarányú anyagi károsodásoknak, amelyek az oroszodúlta községek lakosait érték. Átérzi helyzetüket és segíteni is kíván rajtuk. Most azonban, amikor a háború legvéresebb szakát éljük át, amikor patakokban ömlik a vér, amikor a háború kívánta adminisztrációnális teendők minden idejét lefoglalják a kormánynak, amikor az állam háztartása ezernyi pillanatnyi szükség kielégítésére tulságosan igénybe van véve, nem lehet kívánni a kormánytól, hogy a károk felbecslésének revidiálásával és kártalanítással foglalkozzék ...³⁴

Az újjáépített települések mégsem kaptak új nevet

Már 1916 tavaszán megjelentek az első hírek arra vonatkozóan, hogy az újjáépített települések átnevezését a kormány nem engedélyezi. Az indoklás szerint ősi településekről van szó, amelyek nevét meg kell őrizni, s a helyiek rossz néven vennék, ha lakóhelyük új elnevezést kapna. Ekkorra már sokkal több nevet indítványoztak a kárpáti falvakat felépítő országos bizottsághoz beküldött összegek adományozói, mint amennyi kárpáti falu elpusztult. A hírek szerint „a németek és az osztrákok is azt óhajtják, hogy néhány kárpáti falu neve a szövetségi hűséget hirdesse”. A kárpáti falvakat felépítő országos bizottság elnökének, Khuen-Héderváry Károlynak is az volt a véleménye, hogy „nem szabad a kárpáti falvak elkeresztelését megengedni”, s ő személy szerint is könnyelműségnek tartotta a történelmi nevek megváltoztatását: „Bűn volna például Zboró és más ősi városok, helységek híres neveit egyszerűen elsikkasztani, egyes nevek eltörlése miatt a lokálpatriotizmus is valósággal fellázadna [...] a kormány nem fogja engedni az új kárpáti falvakat elkeresztelni, mert nem akarják, hogy a történelmi nevek megsemmisüljenek és a »régí dicsőség« emlékei eltűnjenek.”³⁵ Arra azonban ígéretet tett a kormány, hogy egy újjáépített községet *Honvédfalvának* neveznek majd el, s ezen túl minden faluházára emléktábla kerül majd, amelyen megőrkítik, kinek az adományából épült. A teljesen lerombolt és újjáépített falvakban a tervek szerint vagy egy obeliszk formájú emlékjel, vagy pedig a templomban elhelyezett emléktábla hirdeti majd, kinek az áldozatkészségéből épült újjá a falu.³⁶

Egy sajtóhír alapján azonban úgy tűnik, hogy a Debrecen által újjáépített település, Zboróvárálja kivételt képezett, legalábbis a sárosi falvak átadásáról szóló hír erre enged következtetni: „Debrecen városának képviselőjében dr. Márk Endre udv. tanácsos, polgármester jelent meg. A debreceni polgármestert az a körülmény hozta ide, hogy a nagy magyar város közönsége magára vállalta egy sárosi kárpáti falu felépítését, amely falu Zboró-Debrecenfalva nevét fogja viselni és amelynek ünnepélyes felavatásán részt kívánt venni.”³⁷

34 *Zemplén*, 1916. augusztus 9., 2. p.

35 A tervezett helység-elnevezések ellen. Az adakozók értekezlete. *Zemplén*, 1916. március 22., 1. p.

36 Értekezlet a kárpáti falvak felépítése ügyében. *Eperjesi Lapok*, 1915. november 21., 5. p.

37 Sárosi kárpáti faluk ünnepélyes átadása. *Kassai Hírlap*, 1917. július 22., 2–3. p.

Az antialkoholisták elképzelései

Az újjáépült településekkel kapcsolatban az antialkoholisták is előálltak javaslatukkal, ők a kocsmákat és az italmérést kívánták száműzni a falvakból: „Az alkoholelles egyesületek országos ligája azzal a kívánsággal áll elő, hogy az elpusztult és újjá épülő kárpáti falvakban ne legyenek korcsmák és hogy Zborón, Alsópagonyban, Homonnán, Uzsokon és a többi immár történelmi nevezetességű helyeken italmérési engedélyt senkinek ne adjanak.”³⁸ Az Alkoholelles Egyesületek Országos Ligája kérvényt is küldött ebben az ügyben a kormánynak:

*Az oroszoktól feldúlt falvak újjáépülnek, frissen, erőteljesen újjászületnek. A szeretetteljes gondoskodás arra törekszik, hogy ezek a falvak valóban minta jellegűek legyenek. Az Alkoholelles Egyesületek Országos Ligája azonban azt akarja, hogy ez csak úgy érhető el, ha a kárpáti falvakban sehol sem lesz kocsmá, vagy más olyan hely, ahol szeszes italt mérnek. A liga ezért kérvénnyel fordul a feldúlt tűzhelyeket újjáépítő bizottság elnökéhez, Khuen-Héderváry Károlyhoz és a kormány valamennyi tagjához, hogy a kárpáti falvakban ne adjanak semmiféle kocsmái engedélyt, mert az alkohol olyan méreg, amely minden népméltó tendenciát megöl.*³⁹

Az építkezés

Az újjáépítésről szóló beszámolókból egyebek közt sok fontos adalékhoz juthatunk a cári hadsereg ellen folytatott harcok mozzanatairól, az okozott károk mértékéről, illetve a hajlék nélkül maradt lakosság átmeneti lakhelyének megoldásáról is. „Zborón eddig a lakosság jelentékeny része a Rákóczi-templomban és a kastélyban húzódtak meg, amiket az oroszok szintén lőttek. A községnek különösen a váraljai része volt egészen feldúlva (...) Sajnos, az oroszok elsősorban az óvodákat és az iskolákat rombolták össze, mert azokban sejtették katonáink beszállásolási helyét. Rendszeres tanítás emiatt egyelőre lehetetlen, de a papok és tanítók azért tartanak előadásokat és a nép szellemi életének ébrentartásáról gondoskodnak a jegyzők is” – olvasható az *Eperjesi Lapok*ban. Megtudható továbbá, hogy „Kishimesen, Sarbón, Csarnón, Felsőrákócson, Kishelyen, Kiskurimán és Felsőhunkócson a lakosság ideiglenes elhelyezésére úgynevezett kalnyibákat építettek. Ezekben a nagyon tönkretett községekben egész télen át élelmiszerekkel látták el a népet és ötvenkoronás segélyeket osztottak ki. Folytonosan tart a segélyezés, ezenkívül mindennél vetőmagyakkal, szekerekkel és azok számára, akik nem kívánnak szabványházat, hanem maguk akarnak építkezni, építkezési segélyt nyújtanak.”

A Sáros vármegyében épülő házak 1900 koronába kerültek, ebből az összegből a tervek szerint a lakosoknak később 450 koronát kellett visszatérítenie, mely pénzösszegre államtól kamatmentes kölcsönt vehettek igénybe. Mindenki köteles volt segíteni saját házában építésénél, amennyiben viszont valaki részt vett más házában építésénél is, az előírás értelmében hat korona napibér járt neki. Az olcsóbb élelmezés és

³⁸ Az új kárpáti falvak és korcsmák. *Ung*, 1915. október 31., 3. p

³⁹ Alkohol nélkül! *Eperjesi Lapok*, 1916. január 23., 5. p.

ruházkodás érdekében Felsővízközön, Zborón és Ladomérmezőn szövetkezeteket is létesítettek.⁴⁰ Egy lakóház felépítésének költségei, illetve a károsult által befizetendő hozzájárulás összege nem volt azonos minden károsult megyében, az eltérés azonban nem volt jelentős.

1916 májusában a New Yorkban megjelenő *Amerikai Magyar Népszava* egy külön helyszíni tudósítót küldött a háború sújtotta vidékre. Az újságíró az Amerikába küldött riportjaiban részletesen beszámolt az újjáépítési akció legfontosabb mozzanatáról. Mivel írásait a *Zemplén* c. lap is közölte, fontos részleteket tudhatunk meg az építkezésekkel kapcsolatban. Ekkor már folyt az építkezés Zborón és Zboróvárálján, s már több mint hatvan ház és több gazdasági épület is elkészült. A tudósító ismertette az épülő házakra, valamint a településszerkezetre vonatkozó terveket, valamint beszámolt az építkezést hátráltató problémákról is, mit pl. a nehézkes közlekedés, vagy pedig bizonyos építőanyagok hiánya. Az újjáépítésről tudósító más lapokhoz hasonlóan, szól a vidék elmaradottságáról, de a korábbi higiéniai és más körülmények javításának szükségességéről is. Nem utolsósorban szót ejtett a magyarosítás fontosságáról, s az azt elősegítő magyar tanítási nyelvű óvodák és iskolák ebbéli feladatiról is, s az is megtudható, hogy az építkezéseken nagy számban vettek részt az orosz hadifoglyok is.⁴¹ A *Losonci Újság* is fontos adalékokat közölt az újjáépítéssel, elsősorban a házépítésekre vonatkozó igényléssel kapcsolatban:

*A Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újrafelépítő Országos Bizottság az állami akcióval együtt azon volt, hogy egységes alapon mielőbb tető alá jussanak a kárpáti falvak és hogy a feldúlt vidék népének élete a tél beköszöntével a rendes mederbe terejék. A kársújtott vidéken mindenütt kidobolták, hogy akinek igénye van háza felépítésére, október 1-ig jelentkezzen. Azonban méltányossági szempontokból azokra, akik a kidobolás alkalmával nem voltak odahaza, az ország más részében laknak, vagy katonai szolgálatot teljesítenek, Khuen-Héderváry Károly gróf, az Országos Bizottság elnöke megállapodott az állami akció vezetőségével, hogy az ilyen indokolt esetekben a bejelentés már lejárt október 1-i terminuson túl is figyelembe vétessék. Az így elkészen jelentkezők házainak felépítése – tekintettel a hegyekben korán beköszöntő télre – természetesen már a jövő esztendőre marad. A jelentkezésnek mindenesetre november hó 15-ig kell megtörténnie, hogy a téli évszak felhasználtassék a fa és egyéb építési anyagok kitermelésére. Sokan vannak a kárvallottak közül, akik talán nem tudnak írni, ezek helyett mások is megírhatják kérésüket.*⁴²

Az újjáépítés eredményeiről hírt adó lapok sokszor egymástól vették át a tudósításokat. A Kassán megjelent *Felvidéki Újság* is közölte az a más lapokban is megjelent hírt, miszerint 1916 novemberéig 800 házat építettek fel Sáros megyében: „Sáros vármegye őszi rendes közgyűlésén Tahy József alispán bejelentette, hogy az ellenség által a vármegyébe feldúlt községek helyreállítási munkája serényen folyik. Eddig 800 lakóház

40 Az elpusztult Sáros újjászületése. *Eperjesi Lapok*, 1916. március 26., 3. p.

41 Az épülő kárpáti falvak I-II. *Zemplén*, 1916. június 7., 2. p. és június 10. 1. p. A riport részleteit lásd a Mellékletben!

42 *Losonci Újság*, 1916. október 26., 3. p.

épült fel, most a házakhoz tartozó melléképületek felépítése van folyamatban. Ötszáz ház építése a jövő évre marad.⁴³

A házak átadásáról is részletesen tudósítottak a lapok, elsősorban a harcokban érintett megyében megjelenők. Ezekből megtudható, milyen külsőségek közepette zajlott le egy-egy településen az átadási ceremónia. Egy hír az Ung megyei házak átadásáról:

Az orosz betörések folytán elpusztult felvidéki házak építkezése, melynek mielőbbi helyreállításán a magyar társadalom és az állam vállalva és teljes odaadással fáradozott, immár befejezést nyert és a szegény nép már beköltözhet új hajlékába.

Az ünnepélyes átadás május hó 27-én történt meg, amelyen jelen voltak: Csuha István főispán, dr. Blazsovszky Miklós nagybereznai főszolgabíró, Bekény Aladár főerdőhivatali főnök és Gasparik Pál erdőmérnök, az építkezések vezetője, valamint az érdekelt körök jegyzői.

Az átadás Uzsokon d.e. 8 órakor kezdődött istentisztelettel, amit Reóthy Simon g. kath. lelkész celebrált. Az uzsoki 18 házon kívül itt adtak át még Hajasdról 6, Erdőludasról 3 és határszögéről 1 új házat. Reóthy lelkész lelkes beszédet intézett a néphez, majd a jegyzőkönny felolvasása után a főispán átadta a tulajdonosoknak a birtoklásról szóló okmányokat.

Ugyanaznap délután Fenyvesvölgyön adtak át 6 új házat. Az átadás itt is rövid isteni tisztelettel vette kezdetét, mely után Homicskó g. kat. lelkész beszélt a néphez. Minden ház 1 szoba, 1 konyha, 1 kamra és egy istállóból áll és csupán a külső díszítésben van eltérés.

Itt említjük meg, hogy Patakófalun 22, Patakújfalun 11, Havasköz, Sóslak és Csontoson pedig 1-1 ház nincs átadva még, azonban ezek is e hó végéig teljesen elkészülnek.

Egy-egy ház felépítése átlag 5000 koronába került, ebből a tulajdonosok érték-megtérítés címén 800 koronát tartoztak befizetni. Patakófalun két nagyon szegény rutén ezt az összeget sem volt képes befizetni, akik helyett egy magát megnevezni nem akaró úrhölgy fizette be az 1600 koronát.

Az építkezések vezetésével a kormány az ungvári erdőhivatalt bízta meg, melynek képviselőiben Gasparik főmérnök vezette az építési munkálatokat, a munkák végzéséhez hadifoglyok voltak beosztva. Tehát akik megsemmisítették, részben azok építették fel újra...

Ungmegyében összesen 70 házat épített fel az építkezési akció.⁴⁴

A legnagyobb kárt szenvedett Sáros megyében 1917 júliusában két településen adták át a felépült házakat, de a tervek szerint az akció keretében Sáros, Zemplén, Ung és Máramaros megyében még 2000-nél több ház felépítésének is meg kellett valósulnia a közeljövőben. A tudósítások szerint a háborúban érintett települések lakosai korábban nagyon elmaradott körülmények között éltek, s az alapvető higiéniai követelmények sem tartották be.

Sárosi kárpáti faluk ünnepélyes átadása.

Az oroszduilta Sárosvármegye északi részében, Zboróvárálján és Komlóspatakon nagy ünnepség keretében avatták fel pénteken a Khuen-Héderváry gróf által megindított

43 Sárosban eddig nyolcszáz házat építettek föl. *Felvidéki Újság*, 1916. november 5., 3. p.

44 Elkészültek a kárpáti házak. Csuha főispán adta át a tulajdonosoknak. *Ung*, 1917. szeptember 2., 2. p

akcióból felépített két falunak házait s adták át azokat hivatalosan régi tulajdonosaiknak, akiknek meleg családi fészket az orosz invázió idején vagy a tűzvész, vagy a pusztító lövedékek tették tönkre.

A hadműveletek folytán pusztulást szenvedett községeket helyreállító állandó akciót Kovács Gábor miniszteri tanácsos képviselte, aki az építkezéseket személyes megjelenésével is ellenőrizte. A sárosi nép a legnagyobb szeretettel emlékezik meg a miniszteri tanácsosról, aki valóban atyai jóindulattal viseli szívén a sokat szenvedett nép érdekeit. A Khuen-Héderváry gróf elnöklete alatt álló és a háborúban feldúlt tűzhelyeket újra felépítő bizottságot Baneth Sándor igazgató képviselte az ünnepélyen.

Debrecen városának képviselőjében dr. Márk Endre udv. tanácsos, polgármester jelent meg. A debreceni polgármestert az a körülmény hozta ide, hogy a nagy magyar város közönsége magára vállalta egy sárosi kárpáti falu felépítését, amely falu Zboró Debrecenfalva nevét fogja viselni és amelynek ünnepélyes felavatásán részt kívánt venni.

Az ünnepély reggel 9 órakor kezdődött Zboróvárjáról istentisztelettel, amelyen az egész falu lakossága részt vett. Az akciónak, illetve Debrecen városának Zboróvárja felépítése körülbelül 142 ezer koronájába került. A falu házai a modern higiénia követelményeinek megfelelően épültek s mind eternit-palával vannak fedve, utcái csatornázással ellátva. A kultúra jelei tehát ebben a kárpáti tót faluban élénken mutatkoznak.

Az akció Sáros-, Zemplén-, Ung- és Máramarosban 2000-nél több házat fog felépíteni. Zboróvárjáról eddig 78 lakóház és 135 melléképület épült fel.

Zboróvárjáról Komlóspatakára mentünk. Itt az oroszok kevesebb kárt csináltak. A falu 80 háza közül 25 puskalövésektől nagyon megrongálódott, 6 házat pedig a gránátok pusztítottak el. Itt már dr. Novák István eperjesi gör. kath. püspök is megjelent, aki díszes ornátusban, fényes segédlettel szentelte fel a 6 házat. A szertartás után a falu jeles magyar érzelmű plébánosa Hodobay Tivadar szép hazafias beszédben üdvözölte dr. Novák István püspököt, Kovács Gábor min. tanácsost, és a többi, ez alkalommal egybejűlt vendéget. Az üdvözlés után a plébános vendégül látta házában az ünnepelő közönséget, akik déli 12 óra után Bártfafürdőre utaztak, Novák püspök kivételével, aki autón tít-kárja, dr. Gejelits társaságában Gorlicére ment, a hősök temetőjének megtekintésére. Mondanunk sem kell, hogy a népszerű főpásztort a lakosság mindenütt elhalmozta tisztelete és szeretete jelével.

A fent idézett beszámoló szerzője kritikát is megfogalmazott a helyi lakosokkal szemben, mert azok méltatlanul bántak a harcok során elesettekkel, pl. istállók mellé és patakok árkaiban hantolták el őket, s ezt követően nem is törődtek a sírokkal:

Midőn ezekről a nagynevű ünnepélyekről igaz örömmel adunk hírt, egyben mély sajnálkozással kell megemlékeznünk egy olyan jelenségről, amely elszomorít minden jó érzésű magyar embert. Szomorú képe tárul itt elének annak a speciális közönynek, amely eltűri, hogy a patakokban, istállók és bűzös árkok mellett legyenek elhantolva azok a hősök, akik szeretett hazánk védelmében estek itt el. Hiányzik itt a kegyeletnek még a legcsekélyebb jele is, éppen itt, ahol most a magyar becsület új tűzhelyet emel az ellenségtől agyonsanyargatott népek. Talán megérdemelné az a sok névtelen hős, aki a haza és a király becsületéért hősi halált halt, mert határainkat átlépő ádáz ellenséggel szembeszállott, sőt a határon vissza is kergette a betörő muszka bandát, hogy földi maradványaitak méltóképpen helyezték örök nyugalomra azon a földön, amelyet ott kiontott vérükkel megszenteltek. Aludják dicsőséges örök álmukat olyan sírban, amely méltó a hősök emlékéhez.⁴⁵

45 Sárosi kárpáti faluk ünnepélyes átadása. Kassai Hírlap, 1917. július 22., 2–3. p.

Utószó

Annak ellenére, hogy a háború kitörését követően a törvényhatóságok és a hátország lakossága folyamatosan különféle célokra adakozott, aránylag rövid időn belül hét és félmillió koronát sikerült összegyűjteni az országban a harcok során kárt szenvedett kárpáti területek lakosságának megsegítésére. Külön is figyelmet érdemel, hogy Debrecen már jóval az állami szervek által létrehozott Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Bizottság megalakulása előtt a lerombolt falvak újjáépítésére és adománygyűjtésre szólította fel az ország törvényhatóságait, s maga pedig példával járt elől. A debreceniek kezdeményezése, miszerint Debreczenfalva néven építenek újjá egy lerombolt települést, országszerte sok követőre talált. Ebben valószínűleg a hiúsági kérdés is szerepet játszhatott, hiszen a mozgalomba bekapcsolódó települések és megyék nagy része is azt szerette volna, ha az adományukból újjáépített település a nevüket viseli majd. A különféle társadalmi szervezetek, a katolikus egyház, oktatási intézmények stb. is új nevet kívántak adni az általuk támogatott településnek, de akik egy-egy ház felépítését vállalták, szinte kivétel nélkül ugyanez volt a tervük. Valószínűleg ez a cél ösztönzően hathatott, fokozhatta az adományozási kedvet. Sajnos, arra vonatkozó adatot nem találtam, hogyan fogadták az adománygyűjtők a döntést, miszerint a településeknek nevét nem lehet megváltoztatni, illetve hogy egy bizonyos idő elteltével központosították az adománygyűjtést, s az összegyűlt adományok sorsáról ezután már a kormány rendelkezett. A világháború éveiben erősen működött a cenzúra, tehát elképzelhető, hogy ha voltak is kritikus vélemények, azok nem jelenhettek meg a sajtó hasábjain.

A háborúban kárt szenvedett települések lakosai elsősorban szlovákok (*tótok*) és ruténok voltak, s a korabeli források tanúsága szerint lényegében az átlagosnál jóval elmaradottabb vidékről volt szó. Az új házak felépülésével a lakosság egy része kulturáltabb lakhatási körülmények közé kerülhetett. Az újjáépítési mozgalom szervezői, irányítói és az állami szervek már kezdetben egyértelműen megfogalmazták abbéli szándékukat, hogy az újjáépült települések lakosságát magyarosítani óhajtják. Hogy ezt a tervet milyen mértékben sikerült megvalósítani a háború befejezéséig, nem tudható, mint ahogyan az sem, hogy vajon a tervezett valamennyi házat sikerült-e felépíteni, s amennyiben nem, mennyi lehetett az elkészült épületek száma. Az első világháború befejezése után a trianoni döntés következtében az érintett települések Csehszlovákiához kerültek, s mivel az újjáépítési akcióval kapcsolatos szlovák kutatásról nincs tudomásunk, nem állnak rendelkezésünkre adatok arra vonatkozóan, hány állhat még az általunk tárgyalt akció keretében épült lakóházak közül. Egy helyszíni néprajzi kutatás, valamint a levéltári anyag áttanulmányozása valószínűleg eredménnyel járna.

A lakosságnak a kárpáti falvak felépítésére 1915-ben meghirdetett adománygyűjtésen túl más célokra is adakoznia kellett. Az 1916-os augusztusi román betörést követően az erdélyi menekültek szorultak segítségre, akik nagy számban, körülbelül húszezren érkeztek a mai Szlovákia területére, s ha bár eltérő számban, de minden megyében jelen voltak, egyebek közt a háború sújtotta megyékben is (vö. L. Juhász 2015). Mindeközben folytak a különféle rekvirálások a hadsereg részére: a harangok egy részét elvitték, begyűjtötték a háztartásokban található rezeset stb. Az elesett, rokkant vagy beteg katonák száma is egyre

növekedett, s ezzel párhuzamosan az özvegyek és árvák tábora is. Az élelmiszer- és áruhiány, s az egyre elviselhetetlenebb életkörülmények ellenére 1918 nyarán 75 000 osztrák gyerek érkezett nyaralni (ezzel szemben osztrák területen csupán 8200 magyar gyerek) Magyarországra, a Károly király gyermeknyaraltatási akció keretében. Ellátásukról elsősorban a helyiek gondoskodtak. A nyaraló gyerekeket főleg a szegényebb családok fogadták be otthonukba, a gazdagabbak e téren nem jártak elől jó példával. Sok szegény család azért vállaltak osztrák gyerekeket, mert a kormánytól élelmiszersegélyre kaptak ígéretet, azonban az ígéret általában csak ígéret maradt. (vö. L. Juhász 2014a,b). Kutatásaim során arra vonatkozó adatot is találtam, hogy 1918-ban a feldúlt tűzhelyek újjáépítésére összegyűjtött összegből fedezték a kassai diákok ausztriai nyaralását.⁴⁶ Kérdés, hogy egyedüli esetről volt-e szó csupán, vagy pedig más kiadásokat is fedezett a kormány az újjáépítésre összegyűjtött pénzzadományokból. A felsoroltakon túl a lakosságot folyamatosan hadikölcsön jegyzésére is ösztönözzék, nem is beszélve a fronton harcolók számára gyűjtött, elsősorban természetbeni adományokról. A háború finanszírozása és az adományokra rászorulókat támogatása a hátszínű lakosságának közreműködése nélkül elképzelhetetlen lett volna, így felvetődik a kérdés, hogy vajon hogyan birkózott volna meg a kormány a rengeteg problémával a civil lakosság áldozatkészsége nélkül.

MELLÉKLET

Komáromfalva

A polgármester felhívása.

Felsőmagyarországnak az orosz betörés folytán számos virágzó községe lett romhalmazzá s a föl-égetett és elpusztított községek lakosai földönfutókká váltak. Debrecen város adta az első példát és adta ki a jelszót, hogy fel kell építeni a felperzselt és elpusztított falvakat, meg kell ezzel a nemes áldozatkészséggel is tanítani a ruthén népet a magyar haza önzetlen szeretetére. Debrecen példájára az ország több városában akció indult meg egy-egy falu felépítésére és ez akciók meleg felkarolása és támogatása sejtetni engedik, hogy a magyar áldozatkészség csodákat fog művelni.

Mi, szegény komáromiak sem alhatjuk keresztül a nagy időket, nem nézhetjük tétlenül és begombolkozva a magyar áldozatkészség cselekvéseit. Kell, hogy ne csak passzív részvétünk, de áldozatkészségünk is eljusson odáig, hol a vad kozák lova tiporta a magyar földet és gyilkos csordák égették fel a nádtetős hajlékokat. Kell, hogy mi is vállalkozzunk arra, hogy szerény tehetségünkhöz mérten felépítsünk egy kis falucskát. A Komáromi Lapok a legnagyobb készséggel vállalkozik arra, hogy ez irányban a gyűjtést megkezdje. És kéri úgy a város, mint a megye közönségét, hogy minél szélesebb mederben hasson oda, hogy a szükséges összeg, amit egy kis falu felépítése igényel, mielőbb meglegyen. A hozzánk érkező adományokat természetesen nyilvánosan nyugtázni fogjuk. Ez ügyben különben F. Szabó Géza, városunk polgármestere, a mozgalom kiinduló pontjaként az alábbi meleghangú levelet intézte hozzánk, amelyet azon reményben iktatunk ide, hogy a kérő szó nem hiába zörget a szívek ajtaján és a város és vármegye társadalma meleg szeretettel csatlakozik a megindult nemes célú mozgalomhoz.

Íme a levél:

⁴⁶ Kassai diákok Sankt Wolfgangban. *Kassai Hírlap*, 1918. augusztus 11., 2. p. Vö. L. Juhász 2014b, 128–129. p.

Tekintetes Szerkesztőség!

Megragadott az ellenség vandalizmusa által elpusztított kárpáti falvak újjáépítésének a magyar társadalom lelkes hazafiasságához méltó és felemelő gondolata. Az országos bizottságnak e szent feladat jegyében történt megalakulása, a nagyobb magyar városok megnyilatkozott áldozatkészsége, a haza sajtónak az eszme szolgálatában buzgólkodó tevékenysége biztosíték arra, hogy e gondolat mihamar tetté érlelődik.

Az ellenség által ránk zúdított háború fürgetege nemzeti erőink elernyedhetetlenségének tudatáról győzött meg bennünket. Meg tudjuk oldani ezt a feladatot is, meg is fogjuk azt valósítani, hogy az orosz dúlás által hajléktalanokká vált nemzethű nemzetiségeink ne csak a magyarság segítő gondosága által nyerjék vissza földig lerombolt falvaikban újra épült otthonaikat, hanem hogy a magyar testvéri szeretet e megnyilvánulása a magyar kultúra és magyar nyelv jogosult térfoglalásának útját egyengetve, érzéseiben, szellemben és nyelvben magához ölelve határszéli testvéreit, a megerősödött magyar birodalom sziklaszilárd védbástyát emeljen kárpátaljai polgártársaink szívében.

Az új ezredévhez való életjogunkat diadalmas seregeink halált megvető vitézsége, világszerte megbámolt győznitudása vívta ki számunkra, az új magyar állam nemzeti életének megalapozásához hozzájárulni a nemzet minden tagjának kötelessége.

E kötelességnek eleget kíván tenni a városi tanács, midőn a magyar városok által megindított s ma már országosan szervezett mozgalomhoz e város társadalmát csatlakozásra kívánva felhívni, határszéli vármegyéink pusztasággá tett földjének romjaiból büszkén felemelkedő Komáromfalva megépítésének munkatársául szólítja fel a helyi sajtót.

Nincs szükségem arra, hogy a nyilvánosság e szócsoveit a városi tanács törekvésének hazafiasságáról meggyőzzem, én csak a célt jelöltem meg s a kitűzött cél elérésének érdekében kérem a tekintetes Szerkesztő úr nagyrabecsült, a sikert, eredményt biztosító támogatását.

Komárom, 1915. augusztus 12.

F. Szabó Géza polgármester

(*Komáromi Lapok*, 1915. augusztus 12., 1–2. p.)

PROLOG

Írta: Kövessy Albert

(a „Hollán Miklós ház” javára rendezendő szombati színelőadás előtt szavalja Huzella Irén)

Most egy éve, jól emlékszem,

Nehéz volt az élet.

Vitéz, bátor, magyar baka

Értünk folyt a véred.

Az ágyuk tompa moraja

Rázta meg a tölgyet,

Muszka csorda taposta itt

Ezt a magyar földet.

Nem hajthattuk le fejünket

Soha nyugovóra,

Jött a muszka lesve-lopva

Minden kis kunyhóba.

Megremegett éjfél tájban

Szegény kis családunk,

Jajkiáltás jobbról-balról

„Ég a kicsi házunk!”

De azóta – hála Isten

Kiderült az égbolt

Nem úgy lesz ám majd ezután

Mint ahogyan rég volt.
 Kiűztük az ellenséget
 Nincs több a határon,
 És az egész lidércnyomás
 Olyan, mint egy álom.
 Megsegít az öreg Isten
 És tán egy év múlva
 Égő házak, rozzant viskók
 Felépülnek újra.
 Magyar ember nagy szívéből
 A jótékonyság árad
 A szomszédban készítik már
 A zborói házat.
 „Hollán Milós háza” léssen
 Első, mely felépül,
 Rozzant viskó, füstös kunyhó
 Egyszerre megszépül.
 Aki onnan elbujdosott,
 Újra visszatérhet,
 Megtalálja boldog szívvel
 A családi fészket.
 Megcsendül az öreg templom
 Zengő kis harangja
 Leborul ott imádkozva
 Apraja, meg nagyja,
 Hangos lesz majd minden utca
 Virág lesz az ágon,
 Reng a kalász, nő a búza
 Messze a határon.
 Munkás ember dolgos keze
 Jár serényen, frissen,
 Te tetted ezt Hollán Miklós
 Áldjon meg az Isten!

(Szepesi Lapok, 1915. december 17., 3. p.)

A kárpáti falvak építkezése megkezdődik

Május 20.

A képviselőházban csütörtökön délután tartotta ülését a kárpáti falvakat újjáépítő országos akció végrehajtó-bizottsága. A gyűlésen amelyen gróf Khuen-Héderváry Károly elnökölt, megjelent báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszter is, úgyszintén vármegyénk főispánja, Szinyei Merse István és a földművelésügyi minisztérium részéről az állami építészeti akció vezetői és mérnökei.

Mindenekelőtt azt vitatták meg, hogy a normál házak, amelyek építését régebben elhatározták, megfelelnek-e céljuknak. Volt egy áramlat, amely azt akarta, hogy a házak kétszobásak legyenek. De a helyi vélemények alapján, amelyeket a jelenlevő Szinyei Merse István, vármegyénk főispánja is megerősített, az a nézet alakult ki, hogy az odavaló nép a második szobát nem is lakná, és így elhatározták, hogy az egyszobás rendszer mellett maradnak. A szoba legkisebb mérete 5x5,50 méter lesz, de minden családnak hét lélekszámon felül joga van 6x5,50 méter nagyságú szobához.

A szobában megmarad természetesen a búbos kemence, de közvetlen összeköttetésben lesz a konyhában lévő takarékos tűzhelyvel, és így a két helyiség egyszerre lesz kifűthető. A bizottság kimondta, hogy a házakat nem kátrányozott papírral, hanem ha a szállítási lehetőségek job-

bak lesznek, tűzálló anyaggal fedik. (Eternit-pala vagy cserép). Mindegyik ház mellé gazdasági épületet emelnek, gondoskodnak a legszükségesebb gazdasági berendezésről, szerszámokról és a földművelésügyi kormánnyal együttesen az állatállomány kiegészítéséről.

A házak az egyes vidékek éghajlati viszonyai szerint kőből, téglából, cementből és fából épülnek. A fa- és cementsházak szobájának mérete 6x6,25. Laborcfn 205 cementből készült ház épül, ezek közül 25 már készen van, hogy kipróbálják. Sárosban vegyesen kőből és téglából épülnek a házak. Egy-egy ház tényleges építési értéke megközelíti a 3000 koronát.

Az állam teljesen kitermelte már a szükséges anyagot, most folyik annak a helyszínre való szállítása és tekintetbe véve a kedvezményeket, aki 600 koronát adott egy házra, voltaképpen lehetővé tette egy sokkal drágább ház felépítését. A közönségnek minden óhaját és kérését méltányolják, és ha elkészültek a falvak, minden házon rajta lesz az adakozó neve vagy az emléktábla.

Sárosban eddig 180 ház épült fel és vagy 700 ideiglenes hajlék, amelyben a tél zord évszakaiában húzódtott meg a lakosság. Az ideiglenes hajlék megmaradhat későbbi időkre is kamarának vagy szérűnek. A voltaképpeni építkezési munka csak most kezdődik meg.

Zemplénben eddig 112 normál ház teljesen kifejlesztve a gazdasági épületekkel együtt készen van, ezenkívül 225 gazdasági épület készült el.

A favak rendezése, a telkek felvétele megindult, a kataszteri térképeken kijelölték a házak helyét, gondosan rendezik el az utcákat, hogy a falu képe csinosabb legyen és több, az odavaló népies művészetnek megfelelő homlokzat-típust készítettek. Minden ház körül kerítés lesz. A rendezés munkáját Sárosban öt, Zemplénben négy kataszteri mérnök végzi.

Minden iskolára és óvodára befolyt pénzen óvodát fognak építeni, mert az iskolákat az állam építi fel. A közoktatásügyi miniszter osztályvezetői most utazzák be a károsult megyéket, hogy megtudják az óvodaköteles gyermekek számát. Azután ki fogják jelölni azokat a gócpontokat, ahol egy-egy óvodát, a **magyarosításnak legerősebb fészket**, fel kell építeni. Eddig körülbelül 20 óvodára gyűlt össze pénz. Mindenüvé magyar óvónő kerül. Az óvodákat csak 1917-ben építik fel. Akkor kerül sor a kórházra is, valamelyik erre alkalmas gócponton.

A falvakba vezető utakat a földművelésügyi kormány a belügyi kormánnyal egyetértően javítja ki. A társadalmi akció rendelkezésére eddig 5.700 000 korona gyűlt össze, de körülbelül 6 és fél millióra van szükség.

(Zemplén, 1916. május 20., 1. p.)

Az épülő kárpáti falvak.

A newyorkban megjelenő Amerikai Magyar Népszava mozgalmat indított az amerikai magyarság körében egy Kárpátifalu felépítésére. E lapnak a háború alkalmából Magyarországra küldött levelezője Pivány Jenő, bejárta Sáros és Zemplén oroszudlta vidékeit. Az ő tollából vesszük a következő leírást.

A mesebeli fönix madár, elégetvén magát a nap oltárán, hamvaiból új életre támadt. A kárpáti falvak, a melyek a haza oltárán lettek porrá és hamuvá, szintén új életre támadtak. De míg a fönix újjászületése után is csak olyan madár maradt, mint azelőtt, addig a hamvaikból feltámadt, vagy a feltámadóban levő kárpáti falvak nem lesznek többé azok a falvak, amik voltak, akár megtartják régi nevüket, akár nem. Mert az új házak nemcsak csinosabbak és tetszetősebbek, hanem tartósabb anyagból is készültek, célszerűbb, beosztásúak, takaréktűzhellyel, kemencével és kéménnyel bírnak, tehát úgy csin tekintetében, mint célszerűségi és egészségi szempontból hatalmas javulást jelentenek a régi állapotokkal szemben. Lehetetlen, hogy ez a javulás visszahatással ne legyen a falvak lakóira, bármennyire is konzervatívak is különben s jobb, egészségesebb, tevékenyebb, hasznosabb emberekké ne tegye őket és lehetetlen, hogy hálával ne gondoljanak a magyar társadalomra és a magyar kormányra, amelyeknek áldozatkészsége és munkája áldássá változtatta a háborútól rájuk zúdult szenvedést és szerencsétlenséget. Itt jó talaja lesz a magyar kisededővónak és iskolának.

Ez az egyik mély benyomás, a melyet a sárosi és zempléni utazásom rám gyakorolt. Mert lehet arról vitatkozni – különösen az olyanokkal, kik nem ismerik a számításba veendő összes tényeket és viszonyokat vajon egyik vagy másik részletkérdést nem kellett volna-e másképp megoldani. De abban mindenki egyet fog érteni, hogy a javulás a régi viszonyokkal szemben óriás. Az ellentét a régi és új között, talán sohasem oly szembeszökő, mint a sárosmegyei Alsó-pagon községben, a mely körül másfél év előtt nagy csata dúlt. Negyvennyolc háza közül csak egy maradt épen s ez félredúlt szalmafedelével úgy tűnik fel a körülötte épülő részben már fedél alatt álló új házak társaságában, mint valami középkori relikvia. Az ember úgy érzi, hogy jobb lenne ezt a házat is felrobbantani és szép újat építeni helyébe.

A másik mély benyomás az építkezési munka óriás arányai és technikai nehézségei tették. Ha valamely vasút mellett levő egy-két nagyobb városban történt volna a kár, háromezer háznak a felépítése és négy-ötezernek a kijavitása akkor is nagy feladat lett volna. De a Sárosban épülő ötven-négy falu közül egy sincs a vasút mentén, a zempléni harminchét közül pedig a legtöbb szintén nincs. Fogatokban, kocsikba, teher-autókban épp oly nagy a hiány, mint munkásokban. Az utak, kivéve az országutakat, így gyenge állapotban vannak, sőt az országutak is, amelyek kitűnően épített műutak voltak, sokat szenvedtek az ágyúk és tréncocsik ide-odarahánása folytán.

Az Országos Bizottság, amely Héderváry Károly gróf elnöklésével rendkívüli sikerrel működik, tulajdonképpen csak a társadalmi akciót vezeti. Az építkezést a földművelésügyi minisztérium erdészeti osztálya hajtja végre, amely ily módon bizonyos tekintetben az országos Bizottság megbízottja.

(...) Az akció mint az egész vállalkozást röviden nevezik, úgy igyekezett a szállító eszközök hiányából előállított nehézségeket leküzdeni, hogy lehetősen minden anyagot a helyszínen maga állít elő. Az építkezéshez és a gőzgépek fűtéséhez szükséges fát Dávid János főmérnök a bártfai erdőgazdálkodás vezetője termeli ki a környékbeli erdőkből. Építésre alkalmas homokkő és téglagyártásra használható agyag van azon a vidéken bőven, de kőbánya és téglagyár nem volt, amíg az akció ilyeneket nem létesített. Kőbányát láttam nagy Pólányon, gőzerőre berendezett téglavetőt és égetőt ugyanott, valamint Zborón és Felső-Hunkócon, de van több más helyen is. Ezek a kis téglatelepek naponként 10-12.000 téglát képesek termelni s az előállítási költség úgy hallom, kevesebb, mint amennyibe a fuvardíj kerülne, ha valamely távolabb eső nagyobb gyárból hozatnák a téglát.

Nagyon érdekesek az akció asztalos- és kovács műhelyei, ahol válogatott, szakképzett orosz foglyok csinálják az ajtókat, ablakokat, tornác-oszlopokat, taligákat, létrákat, stb. vannak köztük valóságos faragó- és szobrászművészek. A nagy-pólányi műhelyben láttam magyar és rutén motívumokkal díszített táblás ablakmodelleket is. Az ilyen díszes táblás ablak nem jár ám ki mindenkinek, mert azt jutalom, vagy kitüntetésszámba adják az olyanoknak, akiknek valamely hozzátartozója a harctéren elesett, vagy kitüntette magát.

A munkáshiányon az akció orosz foglyok alkalmazásával igyekszik segíteni, bár a foglyok teljesítménye jóval mögötte marad a szabad munkásokénak. Így a munka nem haladhat olyan gyorsan, mint ahogyan az építést vezető mérnökök szeretnék, amin egyelőre nem lehet változtatni. Van azonban bizonyos költői igazságszolgáltatás abban, hogy az orosz katona, aki ágyútüzével egy-két óra alatt egész községeket pusztított el, most arca verejtékével lassan ismét felépíti őket. (Vége követk.)

(Zemplén, 1916. június 7., 2. p.)

Az épülő kárpáti falvak

(folytatás és vége)

Legelőbb a zborói szakaszon kezdték meg a munkát s így ott van az a legelőrehaladottabb állapotban is. Zboró-Váralján már hatvan és egynehány lakóház fedél alatt van, egy pár háznak a kamrája és istállója is kész, sőt egy házban már laknak is. Egy hónapon belül az egész község át lesz adható. A lakóházak mind egy típus szerint kőlapon téglából épültek, variációi csak a tetőfészek alakjában és a lakrészek díszítésében van. Az istállók építésére fát használnak. A konyhában modern szerkezetű takaréktűzhely van, amelyből a meleg átvezethető a lakószobában lévő kemen-

cébe, úgy, hogy ha a konyhában tüzelnek, nem szükséges a kemencébe is befűteni. Az átvezető cső azonban elzárható arra az esetre, ha a szobában akarnak fűteni. Eleinte csak búbos kemencét építettek, most azonban különféle más alakút is készítenek padkával és melegítő polccal.

A tetők egyelőre kátránypapírral vannak fedve. Sok híve van a műpalának is, de erre az akciónak még nincs elég pénze. A műpala különben jelenleg jóval drágább, mint rendszeren és nem is kapható kellő mennyiségben. Hogy mi lesz a végleges fedőanyag, az főképpen pénzügyi kérdés. Ha a társadalom továbbra is oly nagylelkű és áldozatkész lesz, mint eddig volt, akkor jutni fog műpalára és deszkapadlóra is.

A zborói szakasz építésvezetője Blickard József erdőmérnök, egy aránylag fiatal ember, aki olyan push-sal és energiával dolgozik, mint ahogy az amerikai mérnökök szoktak. Különböztet ugyanazt a benyomást nyertem a többi vezető mérnökről is.

Feltűnt, hogy Zborón és az egész környéken minden ház dél felé nyílik. Tudakozódván ennek oka iránt, azt a felvilágosítást nyertem, hogy itt a nép már évszázadok óta így építkezik védekezésül az északról jövő lengyel szél ellen. A tervek kidolgozásánál az éghajlati befolyásokat, valamint a nép sok megrögzött szokását is figyelembe kellett venni.

Felsővízközön Papp László erdőmérnök az építés vezetője, szintén olyan amerikaias, eleven, energikus ember. Az ő szakaszán az építkezés később indult meg mint a zborain, tehát még nincs annyira előre haladva. Egy kissé meg volt akadva, mert nem tudott kőműveseket kapni. Melléje van beosztva a belügyminisztériumból Zrumezky Dezső népfelkelő hadnagy, egy művészlelkű építész, aki sokat foglalkozik a munka művészi részével.

Sztropkón ismét alkalmam volt a kárpáti akció egyik leglelkesebb előmozdítójával, Szinyei Merse István zempléni főispánnal találkozni. A túlfeszített munka őt is ágyba döntötte volt, most sincs még a legjobb színben, de azért mindennap kora hajnaltól kezdve dolgozik. Kíséretében volt Szántó Mihály erdőtanácsos, aki az építkezésnél a kormányhatósági biztos helyettese. Lelkes, tapasztalt ember, aki mielőtt Eperjesre helyezték át, sok évig Zemplében teljesített volt szolgálatot és alaposan ismeri az ottani viszonyokat. Székhelye most Homonna.

Ugyanott ütötte fel hadiszállását Havas József felmérési felügyelő is, aki a községek szabályozásával és rendezésével van megbízva. Vele utaztam Homonnáról, hol vasúton, hol kocsin Nagypólyányra. Ami alatt ott Lux Árpád erdőmérnök megmutatta, a részben már megindult építkezést, a műhelyeket, fogolytábor, kőbányát és téglavetőt, azalatt Havas felügyelő – aki úgy látszik, nem nagy barátja a hosszadalmas, bürokratikus eljárásnak – összeült a kataszteri mérnökkel, a községi jegyzővel és a főszolgabíróval és már kidolgozott rendezési tervet jóváhagyta. A főszolgabíró Fischer Lajos báró pedig megmagyarázta minden egyes érdekelt gazdának a szükségesnek vélt változtatást és meggyőzte annak rá nézve való hasznosságáról. Néhány óra alatt az egész rendezési terv el volt intézve, ami a szokásos bürokratikus módszer mellett heteket vagy hónapokat vett volna igénybe.

És azt mondják, hogy a magyar közigazgatás lassú és akadékos! Vagy talán csak a szinnai járás főszolgabírója tudja a közérdekű sürgős ügyeket elintézni? Ez a Fischer báró különben érdekes ember, Salamoni ítéleteiről legendákat mesélnek. Az ő módszere valószínűleg csak azért alkalmazható sikerrel, mert a nép feltétlenül megbízik igazságszeretetében és látja, hogy személyesen érdeklődik minden egyes ember ügyes-bajos dolgai iránt.

A vidék, amelyen átutaztam, gyönyörű és telve van még a kárpáti harcok mindenféle emlékével... A háború után találkozó helye lehet a világ turistáinak, feltéve hogy a közlekedési és elszállásolási alkalmatosságokról kellő gondoskodás fog történni. A vetés jól áll, sőt amint Hreblyasárosi gazdasági felügyelőtől hallottam, az idén az asszonyok több földet műveltek meg, mint rendszer időben a fériakkal együtt szokták.

Az egész vidék most az újjászületés processzusában van. Mindenki, aki az akciót adományával elősegítette vagy még elősegítendő, büszkén gondolhat arra, hogy nemes, hazafias és becsületes munkát pártol.

Pivány Jenő

(Zemplén, 1916. június 10., 1. p.)

Árva-Sárosért

(...) Sajnos, az oroszok által okozott kár milliókra rúg. Az egyébként is szegény lakosság képtelen lett volna saját erejéből magának tűzhelyet építeni. Földönfutóvá tette őket a nagy pusztítás, mely minden vagyonuktól megfosztotta. Aki látta december és január havában ezt a menekülő, megriadt embertömeget, annak bizony megesett a szíve rajtok. Azóta a kedélyek lecsillapodtak, az oroszok kitakarodtak és a nép visszatért, sajnos, nem otthonába, mert ezt már nem találta meg, hanem visszatért a romok, a lövészárkok közé, hogy ott új életet kezdjen.

Nem kellett e népnek szebb, kellemesebb hajlék. Örült ez, hogy viszontláthatta azokat a rögöket, melyek helyén a szülő, a nagyszülő lakott, s ahol az ifjak egy eljövendő szebb időről, a rózsás jövőről ábrándoztak. Szinte szentségtörésszámba ment volna, ha valaki nem tér vissza a múlt édes otthonába, ellenkezőleg, tömegesen tért oda vissza ifjú és öreg, hogy eltakarítsák a romokat és azok helyén új életet kezdenek.

De hogyan?

Anyagi eszközökben, élelemben szűkölködtek, ily módon tehát nem kezdhették meg az építkezést. Ami az élelmezést illeti, a vármegye főispánja gondoskodott róla, hogy a kormány segítő, áldásosztó kezének hatása mielőbb mutakozzék. De az anyagiak, a pénz..., a pénz... – ez hiányzott. Ám ma már ebben sincs hiány. Megmozdult a magyar sajtó, magyar társadalom, a magyar nép, a magyar törvényhatóságok, szóval: egész Magyarország. A magyar sajtó, az újságok, e tekintetben páratlan sikert mutathattak fel. Százazrekre megy az az összeg, melyet az elpusztult kárpáti falvak újjáépítésére összegyűjtöttek.

S a törvényhatóságok? Őszintén megvallva, a megthatottságtól szinte könny szökik a szemünkbe, mikor látjuk, mily versengés folyik törvényhatóságink között, hogy rombadőlt községeink ismét felépíttessenek. E törvényhatóságok között találjuk Magyarországon legészakibb, legzordabb fekvésű vármegyéjét, Árvát is.

(...) Árva. Ha e nevet az ország déli, gazdagabb vidékein hallom említeni, úgy veszem észre, részvétellel vannak iránta eltelve. Kietlen, zord fekvése miatt gabonája úgyszólván alig terem. Népe küzd az elemekkel és a mindennapi megélhetésért. És ez a nép megmozdult. Szájáról-szájra jár ott a megyében a hír, hogy Sáros elpusztult községeit újjá kell építeni. S az árvai nép odaviszi jegyzőjéhez megtakarított filléreit, hogy azt a sárosiak javára fordítsák. Akad Árvában akárhány ember, aki úgyszólván a szájától vonja meg a jobb falatot csak azért, hogy abból a sárosi testvérnépnek is jusson.

Az árvai nép közel tízezer koronát adott eddig össze fillérenként a „sárosiak javára”. Aki figyelemmel olvassa az Asókubinban megjelenő ÁRVAMEGYEI HÍRLAPot, melyben a gyűjtések egyes tételei hétről-hétre napvilágot látnak, az előtt tisztán áll a kép, mily szeretettel és odaadással sietnek az árvaik e nemes célt szolgáló adójuk lerovására.

S a törvényhatóság? Árvamegye törvényhatósági bizottsága a legutóbbi tavaszi közgyűlésén ötezer koronát szavazott meg a sárosiak javára. Ilykép – a fentjelzett adományokkal együttesen – Árvamegye mintegy 15.000 koronával járul e nemes cél oltárára. Ez összeg aránytalan nagyságát csak az esetben méltányolhatjuk, ha ezt más megyék adományaival összehasonlítjuk. Van pl. oly megye, mely csak 20.000 kor.-t szavazott meg, pedig rónait a legfinomabb televény és arany-sárga dús kalászkok borítják.

Nemde, ezek mellett joggal hivatkozhatunk arra az evangéliomi szegény, özvegy asszonyra, aki két fillért dobott ugyan a templomi perselybe, de ezzel mindenét, egész vagyonát odaadta? Az árvai nép áldozatkészsége nem ismer határt ott, ahol nagy hazafias célok eléréséről van szó. Már pedig Sáros újjáépítése nemzeti feladatot képez.

Áldottak legyenek a kezek, melyek a megye földült községeit ismét talpraállítják és örök dicsőség a nép derék fiainak, akik összehordják filléreiket a nagy honmentés érdekében.

V.B.

(Árvamegyei Hírlap, 1915. szeptember 15., 2–3. p.)

Irodalom

- A nagy vihar hajótöröttei. Hivatalos feljegyzések, tanulmányok és más írások a háború és a pusztító béke idejéről.* Sajtó alá rend.: Kádár Béla, Sarbó Vilmos. Bev. Ripka Ferenc, Sipőcz Jenő. Budapest, Wodianer 1927.
- Galántai József 2001. *Magyarország az első világháborúban.* Budapest, Korona Kiadó.
- L. Juhász Ilona 2010. *Neveitek e márványlapon... A háború jelei. Adalékok a világháborús emlékek etnológiai szempontú értelmezéséhez.* Fórum Kisebbségkutató Intézet Somorja.
- L. Juhász Ilona 2014a. A Károly király gyermeknyaraltatási akció 1918 nyarán – 1. Osztrák gyerekek a mai Szlovákia területén. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 16. évf. 2. sz. 71–101 p.
- L. Juhász Ilona 2014b. A Károly király gyermeknyaraltatási akció 1918 nyarán – 2. Magyarországi gyerekek nyaralása Ausztriában (A korabeli sajtóhírek alapján). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 16. évf. 3. sz. 123–145. p.
- L. Juhász Ilona 2015. *Amikor mindenki a háború igája alatt roskadoz... Erdélyi menekültek a mai Szlovákia területén.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet. /Jelek a térben, 3./
- Szabó Dániel (szerk.) 2009. *Az első világháború.* Budapest, Osiris.
- Sziji Jolán–Ravasz István (szerk.) 2000. *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs.* Budapest, Petit Real Könyvkiadó.

Felhasznált periodikumok

- Árva megyei Hírlap (Alsókubin)
 Eperjesi Lapok (Eperjes)
 Felsőnógrád (Losonc)
 Felvidéki Újság (Kassa)
 Garamvidék (Brezsnóbánya)
 Gömör (Rimaszombat)
 Honti Lapok (Ipolyság)
 Kassai Hírlap (Kassa)
 Kassai Újság (Kassa)
 Komáromi Hírlap (Komárom)
 Komáromi Lapok (Komárom)
 Lévai Őrálló (Léva)
 Liptó (Liptószentmiklós)
 Losonci Újság (Losonc)
 Nyitrai megyei Szemle (Nyitra)
 Nyugatmagyarországi Híradó (Pozsony)
 Pápa és Vidéke (Pápa)
 Pöstyéni Újság – Pöstyéner Zeitung (Pöstyén)
 Rozsnyói Híradó (Rozsnyó)
 Szepesi Lapok (Igló)
 Ung (Ungvár)
 Vágvölgyi Lap (Trencsén)
 Zemplén (Sátoraljaújhely)

ILONA JUHÁSZ L.

GÖMÖRFALVA, SZERETETFALVA, VASUTASFALVA, AMERIKAFALVA AND OTHER VILLAGES. ADDITIONS TO THE NATIONAL ACTION ANNOUNCED FOR REBUILDING CARPATHIAN VILLAGES DESTROYED IN 1914 IN THE FIGHTS FOLLOWING THE RUSSIAN INVASION

The Russian army invaded Hungary in the autumn of 1914 on its northeastern border, and it occupied relatively substantial areas in a short period of time. Before April 1915, the Hungarians managed to drive them out completely, but the operational areas suffered major damage, especially 100 villages in the then Sáros, Zemplén and Ung counties, and to some extent, the fighting affected also the counties of Máramaros and Bereg. The greatest damage was suffered by the Sáros (Šariš) County, where 15 villages were destroyed completely. The costs of reconstruction were officially estimated at corona 7-8 million. It would have been impossible to generate this huge amount of money without the involvement of the population. The whole society of Hungary had joint forces in order to collect donations, and managed to raise the amount needed. This study introduces the reconstruction movement from its beginning to the delivery of houses, based on information gained mainly from calls, news, reports, etc. published in the contemporary regional press of Hungary's counties today belonging to Slovakia.